

A KISEBBSÉGI IDENTITÁS-TUDAT KONSTRUKCIÓI

WEISS JÁNOS

*Észrevétlenül szerettem volna belopakodni
[a] mai előadásomba [...].¹*

Az identitás (azonosság) fogalmát általában reláció-fogalomként alkalmazzák; általában valaminek valamivel való azonosságát jelenti, és általában Hegelnél következik be az első elmozdulás, amikor az önmagával való azonosságról beszél. „Mivel a lehetőség a konkrét mint valóságossal szemben a *magával-való-azonosság* puszta formája, ezért a szabály reá nézve csak az, hogy valami magában ne mondjon ellent magának, s így *minden lehetséges*; mert az absztrakció minden tartalomnak megadhatja az azonosságnak ezt a formáját.”² És megint némi óvatossággal: az első filozófus, aki ezt a fogalmat magára az énrre kezdte el alkalmazni, Arthur Schopenhauer volt. Az önmegismerésben „az akarat önmagában egyszerű és azonos lényege szétterítve életrajzként jelenik meg. De az önmagát bemutató eredeti egyszerűsége és identitása miatt a *karaktere* mindig pontosan ugyanaz marad; ami miatt az életrajznak is végig ugyanaz lesz az *alaphangja* [...]”³ Milyen szép előadást tarthattam volna erről a jelentésváltozásról, ennek a jelentésnek a kicsi elmozdulásáról. Arról, hogy az identitás miként alakul át logikai fogalomból a személy fogalmává, az utóbbi kritériuma – mint fent láttuk – az egységes karakter, és a biográfia egységes alaphangja. Erről beszélhettem volna, és milyen szívesen tettem volna. – Csakhogy magyarul az identitás logikai értelmét azonosságnak, a személy értelmében való jelentését pedig identitásnak szokás nevezni. A konferencia témakijelölése alapján azt gondoltam, hogy mégis az utóbbiról kellene (vagy illene) beszélnem: az identitásról mint egy személy attribútumáról, vagy a személy legfontosabb konstituens sajátosságáról. A vizsgálódás ekkor társadalomfilozófiai lesz, de azon belül is a hangsúly az individualitás és a társadalom kapcsolatára fog esni,

¹ Michel Foucault: A diskurzus rendje, In. *Holmi* 1991. 7. 868. Ford. Török Gábor.

² Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai*, I. kötet, Akadémiai Kiadó, 1979. 234. Ford. Szemere Samu.

³ Arthur Schopenhauer: *Die Welt als Wille und Vorstellung*, 4. könyv, In. uó: Werke in zehn Bänden, 3. kötet, Diogenes Verlag, é.n. 46.

néha ezt a szocializáció elméletének, néha szociálpszichológiának nevezik. – Előadásom három részből fog állni: az első részben egy elméleti háttérrel szeretnék fölvezetni, amelynek az a vezérvkérdése, hogy mi az identitás, és egyáltalán hogyan lehet megközelíteni. Ennek végén szeretnék eljutni az úgynevezett kisebbségi identitás fogalmának bevezetéséhez. A második részben a kisebbségi identitástudat formációiról szeretnék beszélni, Deleuze és Guattari elemzéseiből kiindulva, és sok mindenben vitatkozva velük. A többségi identitás állandóan nyomást gyakorol a kisebbségi identitásokra, és mintegy a sarokba szorítja őket. A kisebbségi identitásban ennek hatására mindenféle reakciók és torzulások jönnek létre. Így a többségi identitással való azonosulás a saját „hasznosság” bizonygatásához szokott vezetni, az öszs-kultúrához való hozzájárulás hangsúlyozásához.⁴ Végül pedig arról szeretnék néhány szót szólni, hogy a többségi és a kisebbségi identitás hogyan változik meg napjainkban, mintegy a szemünk előtt. (Jól tudom, hogy mindhárom kis fejezet könyv terjedelmű kifejtést igényelne, és hogy ehhez itt még az első lépéseket is alig-alig tehetem meg.)

(*I. Az identitástól a kisebbségi identitásig*) Hartmut Rosa egy 2010-ben megjelent, de még az 1990-es évek problémavilágát tükröző könyvében ezt írja: „A szocializáció folyamatában az ember mindig elsajátít egy nyelvet, valamint a társadalmi praktikáknak és a kötelező érték-eszméknek egy ehhez tartozó, széles spektrumú készletét.”⁵ Ez a mondat szinte definitorikus erejű, ezért mindjárt célszerű is megállni: az identitás a szocializáció során alakul ki, vagy megfordítva: a szocializáció talán legfontosabb feladata az identitás kialakítása, fenntartása és működtetése. (Mennyivel más ez a felütés, mint amit Habermas az 1968 nyarán tartott előadásaiban követett: „A szocializációt a társadalmi cselekvés szerep-konceptiójára vonatkoztatva definiáljuk, és a meglévő szereprendszerekbe való integráció folyamatként értelmezzük. A szocializációnak nevezett tanulási folyamatok végén a potenciálisan cselekvőképes szubjektumok belsővé teszik az értékorientációkat és olyan motivációkat alakítanak ki, amelyek képessé teszik őket a társadalmi szerepek eljátszására.”⁶ Habermast persze az érdekelte, hogy hogyan jött létre a háború utáni német történelemben a lázadó karakter; ennek aktualitása Hartmut Rosa számára már régen elveszett.) Visszatérve most az eredeti idézethez: az identitásnak három komponense van: a nyelv, a társadalmi praktikák és az értékorientá-

⁴ Ha valaki valaha meg akarná írni (nem akarja) a magyar aranycsapat társadalomtörténetét, akkor ehhez talán a most röviden vázolt kontextus lenne a leggyümölcsözőbb kiindulópont.

⁵ Hartmut Rosa u.a.: *Theorien der Gemeinschaft*, Junius Verlag 2010. 96.

⁶ Jürgen Habermas: *Theorie der Sozialisation*, ismeretlen szerző nem autorizált jegyzete, 1968. 2.

ciók. Ezek együttesét a személy kemény magjának is nevezhetjük; és ha föl- tesszük a személynek a „ki vagy Te?” kérdését, akkor nagyjából úgy fog vála- szolni, hogy elmondja mi az anyanyelve, milyen szokások szerint szervezi az életét, és mit tart az életben jónak vagy értékesnek. A 90-es évek diszkussziói- ban evidens volt, hogy az identitásban adottságok és normatív elvárások ke- verednek egymással. Az adottságok a személyre vonatkoznak, de az így vagy úgy meghatározott környezet mindig veszélybe sodorhatja őket. Az identitás komponenseinek megvalósítása, megélhetősége a jó élet kérdésére is vála- szol. Rosa egy korábbi tanulmányában azt mondja, hogy a kamaszkor (amely valóban az „elidegenedés” fázisának tekinthető) után kialakuló identitás (vagy *stabil* identitás) egy új otthon megteremtésének kísérleteként is értelmez- hető: „amennyiben a munka, a család, a lakóhely, a politikai beállítottságok stabilizálódnak”; ehhez jönnek még a tartós kötődéseink és a viszonyrendsze- rünk megszilárdulása.⁷ Némi székszissel tekintek arra a vállalkozásra, amely a „közösség” fogalmát így módon próbálja feleleveníteni és aktuális szocioló- giai kategóriaként bevezetni. A 19. század végén Tönnies, majd a 20. század elején Plessner dolgozták ki azt az elméletet, mely szerint a a modernitásban a hagyományos közösségekkel a társadalmat kell szembeállítani. „A társada- lom elmélete olyan emberek körével foglalkozik, akik [...] nem állnak lényegi kapcsolatban egymással, hanem inkább el vannak egymástól választva, s míg a közösség esetében a kapcsolat minden elválasztás ellenére is fennáll, itt for- dított a helyzet: az emberek minden kapcsolat ellenére egymástól elkülönül- ten élnek.”⁸ Plessner szerint a közösségben magától értetődően adott egy vi- selkedési kódex, amely biztosítja a becsületesség és a tisztesség maximumát, de ugyanakkor csak minimális biztonságot ad az ironikus bomlasztó pillan- tással szemben.⁹ A közösség koncepciójának ilyen általános felelevenítése azonban minden különbséget betakar, az identitás az identitás. – Van azonban egy másik lehetséges stratégiánk is, amely az identitás (identitások) kialaku- lására vonatkozó kérdést teszi fel. Hartmut Rosa azt mondja, hogy a szemé- lyes identitásnak az az alapkérdése, hogy „ki vagyok én?”; ezt a kérdést pedig így általánosíthatjuk: „kik vagyunk mi?” (És George Herbert Meadtől azt is tudjuk, hogy ez a kétféle identitás egymásra utal: a személyes identitás is a társadalmi interakciók során alakul ki.)¹⁰ Mindenesetre a „kik vagyunk mi?”

⁷ Hartmut Rosa: *Heimat im Zeitalter der Globalisierung*, https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=3e7eef38-ba5e-68c7-1572-040918545bf&groupId=252038

⁸ Ferdinand Tönnies: *Közösség és társadalom*, Gondolat, 1983. 57. Ford. Berényi Gábor.

⁹ Dorothee Kimmich: *Moralistik und Neue Sachlichkeit*, https://uni-tuebingen.de/fileadmin/Uni_Tuebingen/Fakultaeten/Neuphilologie/Deutsches_Seminar

¹⁰ George Herbert Mead: *A pszichikum, az én és a társadalom*, Gondolat Kiadó, 1973. 282. Ford. Félix Pál.

kérdésre (a kommunitarista filozófusok egybehangzó meggyőződése szerint) történetekkel, praktikákkal és értékmeggyőzésekkel kell válaszolnunk. De csak az identitás szempontjából releváns történetek jöhetnek szóba.¹¹ Egy pillanatra megállva azt azért meg kell kérdeznünk, hogy az utóbbi kérdés valóban az előbbi kiterjesztése-e: az utóbbiban nem szerepel a nyelv, és mintha itt már tudnunk kellene, hogy melyek a fontos történetek, és melyek nem. „Az mindenesetre vitatott, hogy milyen értelemben és milyen mértékben kell a konstitutív közösségeknek egy *kollektív identitást* kifejleszteniük, hogy teljesítsék az individuális identitás kialakítására vonatkozó funkciójukat.”¹² (Mintha itt egy kicsit határozatlanok tartanánk Mead alapvető tézisét: „A pszichikum [a self] sohasem nyilvánulhatna meg, sőt egyáltalán nem jöhetett volna létre, ha nem léteznék társadalmi környezet, és természetének szükségyszerűen előfeltétele, létével együtt jár a társadalmi összefüggések és kölcsönhatások szervezett sorozata vagy mintája.”)¹³ Az idézett vitatott kérdésen mintha máris felülemelkedtünk volna, és mintha ezt egy kicsit el is siettünk volna. De az egész érvelés menet döntő lépése most következik: „Meg kellene gondolni, hogy az individuális identitás-képzés nem csak a saját identifikációkon keresztül, hanem mindig a társadalmi identitás-tulajdonítás kontextusában játszódik le. Az individuumok és a csoportok mindig a kollektív identitás dialogikus (és sokszor konfliktusszerű) tisztázására vannak kényszerítve.”¹⁴ Itt azonnal fölmerül a kérdés, hogy egyáltalán korrekt-e kívülről való identitásképzés? És nem kellene-e mindjárt kimondanunk, hogy a kívülről való identitás-tulajdonítás az esetek nagy részében negatív, és a társadalmi előítéletek kialakulásának ez az egyik legfontosabb forrása és terepe? (Csak egy példát szeretnék fölidézni: Hannah Arendt egy kései életrajzi dokumentumfilmben ezt mondja [miközben a fotel támláját ütögeti, mintha a ritmussal a szavait szeretné nyomatékosítani]: „Ha az embert zsidóként támadják, akkor zsidóként kell védekeznie, nem németként, nem egy világtársadalom polgáraként vagy az emberi jogokra hivatkozva stb.”¹⁵ Vagyis szerinte el kell fogadni, legalább kihívásként, a kívülről jövő identifikációt.) – Egy adott társadalomban így az identitások egész topográfiája jön létre, kialakul az identitások harca egymás kölcsönös elismeréséért. És ebben a harcban jönnek létre a kisebbségi identitások. (Azt most figyelmen kívül hagyhatjuk, hogy állítólag csak e harc lefolytatása után, és mintegy e fölött alakulhat ki egy

¹¹ Hartmut Rosa u.a.: *Theorien der Gemeinschaft*, i.k. 100.

¹² Uo.

¹³ George Herbert Mead: id.mű, i.k. 282.

¹⁴ I.m. 101.

¹⁵ https://www.youtube.com/watch?v=5OBv6TFxS_4. (Itt éppen a cionizmushoz való csatlakozásáról van szó.)

demokratikus politikai közösség; ezt hívták még a kilencvenes években a multikulturalizmus politikájának.)¹⁶ – Mindenesetre ebben a megközelítésben úgy teszünk, mintha éppen most jönne létre az identitások topográfija; ezzel szemben ez már létezik, bizonyos értelemben beleszületünk. Nem csak a diskurzusoknak, de az identitásoknak is van egy bizonyos, hatalom által stabilizált és szankcionált rendje. Foucault szellemében talán azt mondhatnánk, hogy a kisebbségi identitás egy a hatalom által ránk osztott pozíció az identitások térképén. „Föltételezem, hogy minden társadalomban ellenőrzik, kiválogatják, megnevezik az [identitások] termelését, majd a termékeket újra elosztják, mégpedig bizonyos számú eljárás szerint, amelyeknek az a szerepük, hogy csökkentsék az [identitások] veszélyeit, uralmukba kerítsék véletlenszerű [megjelenésüket] [...]”¹⁷

(II. Kisebbségi identitás-tudat az irodalomban és a kultúrában) Az identitást már az eddigiekben is alapvetően kulturális fogalomnak tekintettem. Van valami köze a bele-születéshez, a származáshoz, de kulturálisan mindenkor erősen közvetített. Ebben a megközelítésben a kultúrát inkább a társadalmi integráció részének tekintjük. Most arra szeretnék rákérdezni, hogy a kisebbségi identitásnak van-e valamilyen sajátos lecsapódása a magas kultúra termékeiben, és ezen belül is elsősorban az irodalomban. Ha erre a kérdésre választ keresünk, akkor iránymutató Deleuze és Guattari közös dolgozata, amely a kisebbségi irodalmak három karakterisztikumát sorolja föl. (1) „A kisebbségi irodalom nem egy kisebbségi nyelv irodalma, hanem olyan irodalom, amelyet a kisebbség a többség nyelvén ír.”¹⁸ Nem, nem csak ez a kisebbségi irodalom; először is van a saját anyanyelven való megszólalás kísérlete. Ez a fajta kisebbségi irodalom már az asszimiláció bizonyos fokán jelenik meg: ha nem is a beszélt nyelvben, de az írott nyelvben már lejátszódott egyfajta nyelvvesztés. Mondhatjuk azt, hogy a szerzők ezt a csúsztatást azért hajtják végre, mert kimondottan Kafkára szeretnének koncentrálni. Ezt az irodalmat a szerzők szerint egy „erős deterritorializációs együtttható jellemzi”; amelyet nagy valószínűséggel a beágyazás és a lokalizálás nehézségein keresztül határozhatunk meg: „lehetetlen németül írni, lehetetlen másként írni”. Ez a lehetetlen-lehetőség az írást állandó reflexióra kényszeríti, tulajdonképpen állandóan a kimondani-tudás és a kimondhatatlanság dilemmájába ütközünk. (2) A kisebbségi irodalomban minden azonnal politikai kérdés lesz, vagyis újra és újra eltűnik az a különbségtétel, amely az ábrázolt milió /

¹⁶ Hartmut Rosa u.a.: *Theorien der Gemeinschaft*, i.k. 101.

¹⁷ Lásd Michel Foucault: A diskurzus rendje, i.k. 869.

¹⁸ Gilles Deleuze – Félix Guattari: *KAFKA. A kisebbségi irodalomért*, Qadmon Kiadó, 2009. 33. Ford. Karácsonyi Judit.

esemény és a tág környezet / a társadalom között fennáll. Ennek alátámasztására a szerzők egy nagyon frappáns Kafka-feljegyzésre támaszkodhatnak: „Ami a nagy irodalmakban odalent játszódik, és az épület nélkülözhető pincéje, itt teljes megvilágításban folyik, ami ott pillanatnyi érintkezést hoz létre, az itt nem kevesebb, mint élet-halál kérdése mindenkire nézve.”¹⁹ Fontos, hogy itt nem csak a kisebbségi létről, hanem az élet és a magánélet mindenféle kérdéséről szó van. És itt is meg kell jegyeznünk: ez nem általában a kisebbségi irodalom sajátossága; azt gondolhatnánk ugyanis, hogy a kisebbségi irodalomban elsődlegesen *éppen* a bezárkózásról és a problémák, ügyek izolálásáról van szó. Úgy tűnik ez is már a nyelvileg asszimilált irodalomra vonatkozatható: ahogy sikerült megingatni a gátakat, hirtelen és minden átszakad. (3) Amit az „író egymaga mond, illetve csinál, szükségszerűen politika [...]”, vagy mondjuk úgy, hogy rendelkezik politikai tartalommal.²⁰ Egy kicsit zavarban vagyunk, ha ennek a pontnak az előzőhöz való viszonyát akarjuk meghatározni: mit jelenthet itt a „politika” szó? Nem jelentheti az eseményeknek, ügyeknek a nyilvános térben való megjelenését / megjelenítését. Ha jól látom a „politika” itt egyrészt a kisebbség élet- és sorskérdéseit jelenti, másrészt inkább politizálódásról kellene beszélnünk. S ez mindenekelőtt a recepcióban játszódik le, méghozzá elsősorban a kisebbségen belüli recepcióban. Azt feltételezhetjük tehát, hogy Deleuze és Guattari a kisebbségi irodalmakat azon a történelmi szinten tekintik, amikor a nyelvvesztés már lejátszódott (s ez még elevenen él az emlékezetben), de a közösség kohéziója még eleven. És talán az a könyv rejtett állítása, hogy ezen a szinten adhat a kisebbségi irodalom a legtöbbet az egyetemes kultúrának. – Én viszont azt mondanám, hogy a kisebbségi identitás leggyakoribb kulturális megjelenése a narcisztikusság (illetve az ezzel vívott küzdelem). A kisebbségi identitások azok, amelyek az elismerésért vívott harcban alulmaradtak, legfeljebb a saját egzisztálásukhoz való jogukat sikerült igazolniuk.²¹ Ilyen körülmények között senki sem lepődhet meg az áldozati narratívák fölbukkanásán. Rainer Paris írja egyik tanulmányában: „Ha ugyanis vannak áldozatok, akkor ott tetteseknek is lenniük kell. Amit az egyik cselekszik, az a másiknak szenvedést és fájdalmat okoz. A tettes mindig gátlástalan alattomos és kegyetlen, az áldozat pedig védtelen és ártatlan. Ha a társadalmi eseményeket, változásokat és viszonyokat a tettes és az áldozat kategóriáival értelmezzük, akkor azzal már eleve feltételezzük, hogy a kezdeményezés és az erkölcs között alapvetően

¹⁹ I.m. 35.

²⁰ Uo.

²¹ Lásd Charles Taylor: *Multikulturalismus und die Politik der Anerkennung*, Suhrkamp Verlag, 2009.

aránytalan kapcsolat áll fenn [...]”²² (Persze a szerző később alaposan bírálja ezt a narratívát, de ez a leírás mégis nagyon plasztikusra sikerült.) Kicsit vulgárisan azt mondhatnánk, hogy a kisebbségi kultúrát általánosságban ez a beállítottság jellemzi: mindennek a többség az oka, mi elnyomottak vagyunk, tőlünk ennyire telik, és ne is várjon senki többet. Most azt látjuk, hogy a kisebbségi kultúra általában politikailag nagyon regresszív mintákat (is) szolgáltat, illetve követ. „A politika hatalmi játszmáiban az áldozatiság beszéd-módjai bevett beszédmódnak számítanak, ha az erkölcsi önfelhatalmazásról van szó. Függetlenül attól, hogy valójában milyen okok is állnak a háttérben, milyen bizonytalanságok is merülnek föl, vagy kiket terhel a felelősség.”²³ (Vagyis már itt létrejön a kisebbségi tudat és a hatalom furcsa összekacsintása, annak ellenére, hogy a kisebbségi tudat a hatalmat a maga elnyomójának tekinti.) De képes-e a kisebbségi tudat arra, hogy megszabaduljon az áldozatiság szerepétől? – Azt szeretném állítani, hogy Deleuze és Guattari a kisebbségi tudatnak éppen azt a történelmi alakzatát tartják szem előtt, amikor ezen sikerült túllépni. A kisebbségbe szorult kultúra is eljuthat addig, hogy már nem a tettes és az áldozat kategóriáiban gondolkodik. (Ehhez „kell” az asszimilációnak egy bizonyos folyamata.) És azt is mondhatjuk, hogy a kisebbségi irodalom éppen akkor volt képes hozzájárulni a modern irodalom kibontakozásához, amikor át tudott lépni a tettes / áldozat sémáján. De valóban csak egy sémáról van szó? Ebben eleve egyáltalán nem lehetünk biztosak, sőt az, hogy a kisebbségek a többséget állandóan korrekt viselkedésre próbálják rászorítani, arra látszik utalni, hogy bőven vannak reális sérelmek is. De az még mindig igaz lehet, hogy irodalmilag akkor lépünk egy igazán produktív fázisba, amikor ezen sikerül átlépniünk. Mintegy mindennel dacolva megelőlegezni a megbocsátást.

(III. És ma ...) Egy holland politikafilozófus, Ruud Koopmans egy nemrég megjelent cikkében így fogalmazott: „A II. világháború óta a kisebbségek védelmére vonatkozó normák széleskörűen elterjedtek. Azok a félelmetes bűncselekmények, amelyeket a két világháború alatt és között a kisebbségekkel szemben elkövettek, ezeket a fejleményeket kétségtelenül üdvözlendővé tették. Ennek egyik következménye viszont az, hogy a nemzeti többségek jogainak védelme már nem fér bele az elfogadott normatív rend keretei közé.”²⁴ Vagyis a többségnek is kellene hogy legyenek kulturális jogai. Nem

²² Rainer Paris: A tehetetlenség mint a nyomásgyakorlás eszköze, In: Balogh László Levente – Takács Miklós – Valastyán Tamás (Szerk.): *Áldozat-narratívák*, Kijárat Kiadó, 2019. 70-71. Ford. Szijj Ferenc.

²³ I.m. 81.

²⁴ Ruud Koopmans: Kulturelle Identität: Der Verdacht gegen die Vielen, In: *Die Zeit*, 2017. június 14.

fogom részletesen követni az érvelést, és főleg kerülni fogom a polemikus szétaprózódást. (A gondolatmenetnek csak azokat a részeit fogom rekapitulálni, amelyeket produktív módon föl tudok használni a saját elképzeléseim kifejtéséhez.) – Talán a hatvanas évektől kezdve, de napjainkban már egyértelmű, hogy két fontos változás játszódott le a többségi kultúrák helyzetét tekintve. – (1) Miközben a kisebbségi kultúrák továbbra is „etnikaiként” határozzák meg magukat, a többségi kultúrák számára egyre inkább illegitim önmagukat egy etnikai identitással meghatározni. A nemzeti jellemzések ma csak akkor legitimek egy normatív értelemben, ha tisztán formális kritériumokra vonatkoznak, mint pl. „mindenki, aki Hollandiában él”, vagy „mindenki, aki dán nemzetiségű”. A hatvanas évek végétől, de még ennél is inkább a kilencvenes évek elejétől a liberális-demokratikus nemzetállamoktól elvárják, hogy univerzális normákat kövessenek, és ne tegyenek különbséget az állampolgárok között azok kulturális kötődése szerint. „Ami korábban normatív előny volt – nevezetesen, hogy volt egy »saját« nemzetállam –, az most normatív hátránnyá változott: nevezetesen, hogy ezektől a nemzetállamoktól elvárják, hogy univerzális princípiumoknak vessék alá magukat, és ne [...] privilegizáljanak többé egy speciális kultúrát.”²⁵ Én ezt talán fordítva nézném: miután a többségi kultúrák szerveződési elve így átalakult, a kisebbségek helyzete soha nem látott mértékben romlott: most már teljesen korszerűtlenek lettek; a kisebbségi tudat elavult, és szigorú értelemben már asszimilálódni sem tud, mert nincs mihez asszimilálódnia. (2) A hatvanas évek végétől beszélhetünk az angolszász kultúra dominanciájáról, arról hogy egyre inkább ez a kultúra lesz a normatív kultúra. Ettől kezdve a domináns kultúra és a kisebbségi kultúra viszonyát már nem lehet kimondottan a nemzetállamok és az ezeken belüli csoportok viszonyára vonatkoztatni. „Az egyensúlytalanságot [most] a nagyobb és a kisebb nemzetállamok között is tekintetbe kell venni.”²⁶ Vagyis egy totálisan globalizálódó világban a kisebb nemzetállamok (és talán nem is csak a kisebbek) egyre inkább abba a helyzetbe kerülnek, mint amelyben korábban az etnikai kisebbségek voltak. S így meg kell adni nekik is a jogot a kultúrájuk védelmére. (Ide tartozik az állandó vita a fejkendő viselés engedélyezéséről vagy tiltásáról, Hollandiában bevezettek egy egyszerű nyelvi tesztet a házassági migráció eseteire, Berlinben a szülők azt kezdeményezték, hogy az iskolaudvaron csak németül lehessen beszélni.) Ez egy egyszerű javaslat lenne a szabályozásra, de igazából nem működhet már azután, hogy a nemzetállamok kulturálisan semleges politikai közösségekké váltak (mármint a liberális-demokratikus országokban). – Az

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

elmaradott országokban (ezen most azokat értem, amelyek sohasem váltak teljesen az alájuk tartozó etnikai csoportoktól független, kultúra-semleges politikai közösségekké) a globalizáció a nemzeti öntudat, a nemzeti büszkeség föllevenítéséhez vezetett. És ez most korábban soha nem látott mértékben a fenyegetettséghez és az áldozati tudathoz kapcsolódik. És mi történik ilyen körülmények között a kisebbséggel? A kisebbség tagjai hálásak lesznek azért, hogy a saját etnikai szerveződésük mint elv nem tűnik el a fejük fölött. Sok esetben az asszimiláció már annyira előrehaladott, hogy már csak az etnikumra vonatkozó üres tudat maradt, így a kisebbségek számára nagy a kísértés, hogy az újraéledt nemzeti nacionalizmus követői legyenek. De az a lehetőség is fölmerül, hogy fölismerik az etnikai szerveződés kudarcát (sőt, ez könnyebb most, mint korábban bármikor). A nagy baj csak az, hogy ebből még nem biztos, hogy lesz kisebbségi irodalom vagy kultúra, ahogy Deleuze és Guattari értelmezték azt. Ahhoz a tudat-alakzathoz ugyanis hozzá tartozott, hogy még elevenen él a nyelvfelajlásra való emlékezés és a közösségi kohézió. S ha ez így lenne, akkor vége lenne a kisebbségi kultúra összkultúrát megtermékenyítő hatásának is. *Tragikus* veszteség lenne, mindenre és mindenkire nézve. Ennek kimondásától félve kezdtem bele toporogva és vonakodva ebbe az előadásba.